

La política territorial a Catalunya: reptes, principis i instruments

Oriol Nel·lo
Geògraf urbanista

Resum

L'escrit exposa quins han estat el context, els orígens, els objectius i els principals instruments de les polítiques territorials desenvolupades a Catalunya entre els anys 2003 i 2010, en el disseny i l'aplicació de les quals l'autor ha tingut una participació directa com a secretari per a la Planificació Territorial del Govern de la Generalitat durant els set anys del període estudiat. El treball consta de cinc apartats: en el primer es recorden les magnituds i les potencialitats bàsiques del territori català; en el segon s'analitzen quines han estat les principals dinàmiques de canvi en les darreres dècades del segle xx i els primers anys del nostre segle; s'enuncien tot seguit, en l'apartat tercer, les oportunitats i els problemes que se'n deriven; a partir d'aquesta diagnosi, a l'apartat quart s'exposen els objectius i els criteris de les polítiques territorials aplicades per fer-hi front durant el període 2003-2010; finalment, al darrer apartat, s'enumeren els principals instruments jurídics, administratius i financers i de planejament adoptats per tal de dur-les a terme. El capítol es tanca amb una extensa bibliografia.

Resumen. La política territorial en Cataluña: retos, principios e instrumentos

El escrito expone cuáles han sido el contexto, los orígenes, los objetivos y los principales instrumentos de las políticas territoriales desarrolladas en Cataluña entre los años 2003 y 2010, en cuyo diseño y aplicación el autor ha tenido una participación directa en tanto que secretario para la Planificación Territorial del Gobierno de la Generalitat durante los siete años del período estudiado. El trabajo consta de cinco apartados: en el primero se recuerdan las magnitudes y las potencialidades básicas del territorio catalán; en el segundo se analizan sus principales dinámicas de cambio durante las últimas décadas del siglo XX y los primeros años de nuestro siglo; se enuncian a continuación, en el apartado tercero, las oportunidades y los problemas que de ellas se derivan; a partir de este diagnóstico, en el cuarto apartado se exponen los objetivos y los criterios de las políticas territoriales aplicadas para afrontarlas a lo largo del periodo 2003-2010; finalmente, en el último apartado, se enumeran los principales instrumentos jurídicos, administrativos, financieros y de planeamiento adoptados para llevarlas a cabo. El capítulo se cierra con una extensa bibliografía.

Résumé. La politique territoriale en Catalogne: défis, principes et instruments

L'écrit examine le cadre, les origines, les objectifs et les principaux instruments de politique régionale développée dans la Catalogne pendant les années 2003 au 2010, puisque l'auteur y a eu une participation directe sur

La conception et la mise en œuvre en tant que secrétaire d'aménagement du territoire du gouvernement de la Generalitat au cours de la période de sept ans étudiée. Le document se compose de cinq sections: d'abord, on rappelle les données de base et le potentiel de l'espace catalan; la deuxième section examine ensuite quels ont été leurs principaux changements tout le long des dernières décennies du XXème siècle et les premières années de ce siècle; énoncés ci-dessous, dans le troisième paragraphe on explore les possibilités et les problèmes qui en découlent; partant de ce diagnostic, dans la quatrième section on décrit les objectifs et les critères des politiques territoriales mises en œuvre pendant la période 2003-2010; pour finir, on détaille les principaux instruments juridiques, administratifs, financiers et de planification adoptés pour les mettre en œuvre. Le chapitre finit avec une complète bibliographie.

Abstract: The territorial politics in Catalonia: challenges, concepts and instruments

The chapter discusses about the context, origins, objectives and key regional policy instruments developed in Catalonia between 2003 and 2010, in the design and implementation of which the author has had a direct involvement as a Secretary for Spatial Planning of the Government of the Generalitat during the seven years period studied. The paper includes five sections: the first one recalls the basic magnitudes and the potential of the Catalan space; the second examines which have been its main dynamics of change in the final decades of the twentieth century and the early years of this century; the third section sets out the opportunities and problems arising there from; after this diagnosis, the fourth section outlines the objectives and criteria of the spatial policies implemented to address them during the period 2003-2010; finally, in the fifth paragraph the main legal instruments, administrative, financial and planning adopted for carrying these policies out are listed. The chapter closes with an extensive bibliography.

Introducció

Quan ens endinsem en l'anàlisi de les polítiques territorials desenvolupades a Catalunya en el període 2003-2010 convé recordar, d'antuvi, quines han estat les dinàmiques principals de transformació del territori català durant les darreres dècades, dinàmiques de les quals es deriven els reptes i les oportunitats a què aquestes polítiques han hagut de fer front. Resulta també imprescindible enunciar els pressupòsits i els principis bàsics dels quals s'ha partit a l'hora de dissenyar-les, i alhora explicar els instruments destinats a desenvolupar-les. A aquesta intenció dedicarem el present capítol,¹ que, com el lector veurà, consta de cinc apartats: s'inicia amb un recordatori de les característiques bàsiques del nostre territori, continua amb una breu descripció de les dinàmiques de transformació que s'hi donen, enumera les oportunitats i els problemes que n'emergeixen, exposa els principis bàsics que han definit les polítiques territorials desenvolupades els darrers anys a Catalunya i es clou amb una enumeració dels principals instruments que hom ha adoptat per tal d'aplicar-les.

1. Una primera versió d'aquestes notes, més reduïda, ha estat publicada en italià a *Rivista di Cultura Urbanistica*.

1. Les magnituds i les potencialitats del territori català

S'ha escrit que quatre grans tendències estan configurant el futur de les nostres societats i els nostres territoris (Smith, 2010): la nova transició demogràfica que ha fet augmentar la població mundial des de 3.000 a 7.000 milions d'habitants en tot just mig segle; la utilització dels recursos naturals (aigua, minerals, energia, sol), que es troben sotmesos a una extraordinària pressió i a un repartiment molt inequitatiu; el canvi climàtic, fruit en bona mesura de l'acció antròpica, que està comportant un escalfament global al qual la societat humana haurà d'adaptar-se de manera ineludible; i, finalment, la globalització econòmica, resultat de l'expansió de les relacions capitalistes de producció sobre el conjunt del planeta, que tendeix a integrar i a fer interdependent l'economia mundial, tot alterant, de forma radical, les relacions de força entre capital i treball.

En aquest context, per tantes raons problemàtic, el territori de Catalunya gaudeix de certes potencialitats notables, que potser degut a la seva aparent obvietat, tendeixen massa sovint a ser oblidades (Nel-lo, 2005 i 2007a). Aquestes potencialitats, com és ben sabut, es deriven, en primer lloc, d'una posició geogràfica que li permet exercir un paper de porta entre la península Ibèrica i la resta d'Europa. En el territori català, que s'estén tot just sobre 32.113 km² (el 6,3% de la superfície d'Espanya), convergeixen, així mateix, dos dels principals corredors d'activitat de l'espai ibèric (la vall de l'Ebre i l'Arc Mediterrani) i aquí radiquen dos dels principals ports de la Mediterrània. És cert que el país no disposa de gran recursos naturals, però els factors físics –el clima benigne, l'orografia variada– ofereixen un marc acollidor que ha afavorit una persistent humanització de l'entorn².

L'existència d'aquestes potencialitats físiques i l'estructura de la societat catalana possibilitaren, que sorgís aquí, ja en el segle XIX, un dels principals focus d'industrialització de la península i del sud d'Europa. Com és sabut, l'evolució d'aquesta activitat econòmica i les relacions socials, gairebé sempre conflictives, que hi estigueren associades, marcarien de manera decisiva el desenvolupament de la ciutat de Barcelona i del conjunt del país fins al darrer quart del segle XX, quan, desplaçat per la integració de l'economia mundial i la fragmentació dels processos productius, el pes relatiu de l'activitat industrial començaria a declinar per donar pas a una economia dedicada de manera creixent als serveis.

Al fil d'aquesta evolució econòmica, la població ha conegut un creixement irregular però molt notable en el darrer mig segle, de forma que els 7,5 milions d'habitants de l'any 2010 doblaven, pràcticament, els 3,9 de 1960. Així, Catalunya és la segona comunitat autònoma més poblada d'Espanya i té un poblament destacadament més dens (233 hab./km²) que la mitjana espanyola (92,4 hab./km²). Cal assenyalar, a més, la peculiaritat que aquest creixement no s'ha produït tant pel moviment natural de la població, limitat per unes taxes de natalitat tossudament baixes, com per diversos episodis immigratoris de gran abast, que han assolit una alta intensitat en els períodes 1959-1975 i 1996-2007 (Cabrè, 1999).

2. Són sempre de recordar dues interpretacions clàssiques de l'estructura del territori català i de com llurs potencialitats s'han entrellaçat amb l'evolució històrica: Vila (1937) i Vilà (1964).

Figura 1. Estructura urbana de Catalunya

Font: Institut d'Estudis Territorials.

Des del punt de vista territorial, el canvi més notable d'aquesta evolució històrica ha estat el procés d'urbanització, causat pels efectes de la industrialització, el creixement de població, la modernització econòmica i els canvis socials. Aquest procés ha donat lloc a la configuració d'una potent estructura urbana, articulada, en bona mesura, sobre les regions metropolitanes de Barcelona. Aquesta, que comptava 2,6 milions d'habitants el 1960, va assolir els 5 milions el 2010, de manera que es troba, per població, entre les deu primeres regions metropolitanes d'Europa i encapçala, juntament amb Madrid i Lisboa, el sistema urbà ibèric (Serra, 2002; Nel-lo 2004). Es tracta, a més, com s'ha assenyalat sovint, d'una realitat metropolitana peculiar en la qual coexisteixen un espai urbà central, en el que sobre tot just 500 km² resideixen 3,1 milions d'habitants, amb un rosari de ciutats mitjanes (Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa, Vilanova, Vilafranca), bona part de les quals superen els 100.000 habitants. La consolidació metropolitana ha impulsat la creixent integració funcional i econòmica del territori català, però no ha aniquilat la resta del sistema urbà. Ans al contrari, aquest compta un bon nombre de ciutats mitjanes i petites –entre les quals destaquen Figueres, Girona, Vic, Manresa, Igualada, Tarragona, Reus, Tortosa, la Seu d'Urgell i Lleida– que vertebraven els seus respectius entorns, com a centres d'activitat i de serveis.

En aquest mateix període, l'economia catalana ha conegut, també, una transformació estructural notabilíssima a través de la qual el pes de l'ocupació industrial sobre el conjunt,

que assolí el 40,3% del total l'any 1977, es va veure reduïda fins a un 19,2% el 2010, mentre que els serveis creixien en el mateix període del 41,6% al 69,7% de l'ocupació total. Aquest procés de modernització i terciarització de la base econòmica ha anat acompanyat amb un accentuat creixement de la renda: així, des de l'adhesió d'Espanya a la Unió Europea, l'any 1986, Catalunya ha passat de disposar d'uns ingressos mitjans per habitant (a paritat de poder adquisitiu) equivalents al 86% de la mitjana comunitària (UE-15 = 100), a superar-la àmpliament i a situar-se, el 2009, 20 punts percentuals pel damunt de la mitjana de la UE (UE-27 = 100) i 12 pel damunt de la mitjana de la zona euro (Eurozona = 100). Avui, els seus 7.512.381 habitants són un 16% de la població espanyola, però el pes del PIB català (206.966 MEUR el 2009) representa el 19,7% del total espanyol i les seves exportacions van ser el 26,2% del conjunt estatal el 2010.³

Finalment, d'ençà dels anys setanta, el retorn de la democràcia i el retorn de l'autogovern han permès incrementar de manera molt notable la legitimitat, la qualitat i l'efectivitat de l'actuació de les administracions públiques. Així, tot i la persistència d'importants problemes d'encaix entre les aspiracions expressades pel Parlament de Catalunya i el marc institucional espanyol (ben visible en el controvertit debat de la reforma de l'Estatut d'Autonomia de 2006), l'administració catalana disposa avui d'uns recursos⁴ i unes cotes d'autogovern sense precedents en la història recent. Des del punt de vista de l'urbanisme i l'ordenació del territori, aquesta circumstància implica que la Generalitat té competències exclusives en aquest àmbit, mentre que a l'Estat li queda reservada només la regulació de matèries bàsiques que afectin drets constitucionals, així com la planificació i l'execució d'infraestructures d'interès general. Particularment important ha estat, també en aquest camp, l'actuació dels ajuntaments que ha contribuït de forma destacada a la millora de les dotacions en matèria d'equipaments i serveis urbans. L'evolució de Barcelona, en particular, ha suscitat l'atenció internacional, com exemple d'una ciutat que, al mateix temps que veu transformada la seva base econòmica, coneix una notable millora de l'estructura física, la seva projecció exterior i les condicions de vida mitjanes de la seva població. En termes generals, resulta indubtable que les ciutats catalanes d'avui són localitats molt més endreçades i equipades que les que llegà la dictadura ara fa ja més de tres dècades.⁵

Així hom pot afirmar que, malgrat tots els problemes i insuficiències, Catalunya, amb un PIB per càpita situat entre els deu primers països de la Unió Europea i amb una esperança

3. Vegeu per a aquestes dades: Institut d'Estadística de Catalunya, www.idescat.net.

4. El pressupost de la Generalitat per a l'any 2010 assolí els 32.518 MEUR, equivalents al 15,7% del PIB català de 2009 (vegeu www.idescat.cat).

5. Per a un balanç de les dues primeres dècades de l'actuació dels ajuntaments democràtics a Catalunya podeu veure l'obra col·lectiva *Vint anys d'ajuntaments democràtics. Elements per a un balanç i una reflexió de futur*, Barcelona, Federació de Municipis de Catalunya, 1999 (378 pàgines). Sobre les intervencions urbanístiques a Barcelona, respecte de les quals hi ha una vastíssima bibliografia, podeu consultar els textos, en bona mesura programàtics de Bohigas (1985) i Busquets (1992). Per dues de les moltes visions externes existents, vegeu Indovina, ed. (1999) i Tim Marshall, ed. (2004). Per sengles visions crítiques, vegeu Capel (2005), Delgado (2007) i Borja (2009).

de vida en néixer de 81,7 anys el 2008 (78,7 per als homes, 84,6 per a les dones, 2,5 anys pel damunt de la mitjana de la UE), es compta clarament entre les societats amb el nivell de benestar més alt del planeta.

2. El procés de metropolitanització i les seves fases recents

Les potencialitats i l'evolució del territori català han estat, al mateix temps, motor i conseqüència d'aquesta notabilíssima transformació social. El vector dominant d'aquesta evolució es troba en el procés d'urbanització que ha conduït a una creixent urbanització i integració de l'espai. Vegem amb una mica de detall quines n'han estat les característiques principals i les fases. En fer-ho, ens centrarem especialment en l'àmbit metropolità de Barcelona, que constitueix la clau de volta del sistema urbà del país i on les conseqüències d'aquests processos són més evidents. Tot i això, com es veurà, els trets principals de l'evolució que recorrerem afecten tot el conjunt del territori català.

El procés d'integració del territori català al voltant del seu sistema de ciutats té antecedents històrics remots (Garcia Espuche: 1998; Nel-lo, 2001, 2002 i 2004). Tanmateix, serà a partir de la modernització agrícola i comercial del segle XVIII, així com a través de la subsegüent industrialització del segle XIX i dels tres primers quarts del segle XX quan aquesta integració donarà lloc al creixement abassegador de la població urbana, amb la configuració de Barcelona com una gran ciutat que tendeix a expandir-se físicament i a articular funcionalment, econòmicament i políticament el territori. Al llarg d'aquest període perllongat, el desenvolupament de les principals ciutats i, en particular, el de Barcelona i el seu entorn immediat, va estar caracteritzat, sobretot, per l'atracció que van exercir sobre el conjunt de la població i l'activitat de Catalunya, primer, i d'altres regions d'Espanya, més tard. Aquesta etapa concentradora, va assolir la seva màxima intensitat en el període 1959-1975, és a dir, en la fase d'accelerat creixement econòmic de la segona meitat del franquisme, al final de la qual la ciutat de Barcelona –el terme municipal de la qual, convé recordar-ho, cobreix tot just una superfície de 100 km²– va assolir la màxima població de la seva història, 1.715.136 habitants el 1975. La concentració va donar lloc, així mateix, a un creixement metropolità caracteritzat sobretot per l'extensió en continuïtat, de manera que el caseriu de la ciutat va quedar inclòs en la conurbació formada pels municipis del seu entorn immediat (l'Hospitalet de Llobregat, Badalona, Santa Coloma de Gramenet...) i va sorgir una àrea metropolitana integrada funcionalment per una trentena de municipis, els quals, sobre una extensió de només 500 km² (encara no el 2% de la superfície de Catalunya), van arribar a contenir, el 1975, més del 50% de la població del país. Processos similars van tenir lloc en la resta de les principals àrees urbanes de Catalunya entre 1960 i 1975: al costat de la ciutat de Barcelona, la resta de municipis més grans de 100.000 habitants van passar d'allotjar el 5,9% de la població el 1960 al 20,7% el 1975; la ciutat de Lleida va créixer un 60,7%, mentre que la població de la resta dels municipis de la Plana disminuïa un 3,9%; la ciutat de Tarragona va créixer en un 124,5% i la resta del Camp un 37,4%; Girona en un 97% i la resta dels municipis de les comarques gironines un 17,3%.

La fase concentradora, comuna d'altra banda, al procés d'urbanització en el conjunt d'Espanya, va arribar a la seva fi a mitjan anys setanta. A partir d'aquest moment, la població metropolitana (i del conjunt de Catalunya) entrà en un període de creixement lent. Al mateix temps, els canvis en l'estructura econòmica (amb la progressiva terciarització i fragmentació dels processos productius), la millora de les infraestructures, l'increment de les taxes de motorització, així com les diferències en els preus del sòl i de l'habitatge van afavorir una nova fase en el desenvolupament urbà. Aquesta es va caracteritzar sobretot per dos trets (Clusa i Roca Cladera, 1997: Nel-lo, 2001; Bruns, 2008): per un costat, l'ampliació substantiva del territori integrat funcionalment en la realitat metropolitana, el qual es va expandir fins a superar el centenar de municipis; i, per l'altre, un ràpid procés de descentralització de la població sobre el territori. En aquest procés, la població de la ciutat de Barcelona, tal com es pot veure a la Taula 1, va conèixer pèrdues extraordinàriament elevades d'un quart de milió de residents i va quedar reduïda a 1.508.805 habitants el 1996. Els municipis del seu entorn immediat patiren una evolució similar i van tendir, així mateix, a cedir població cap a la resta de la regió metropolitana.

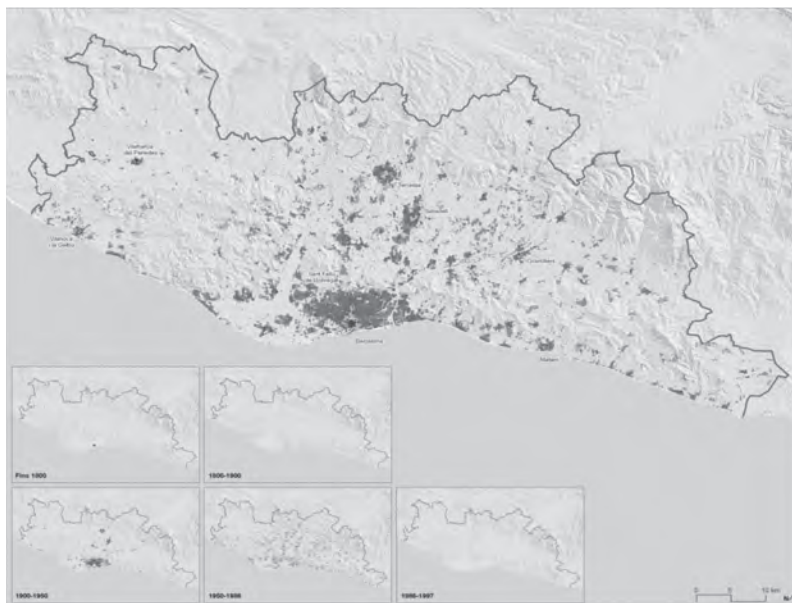
Taula 1. Evolució de la població de Catalunya per àmbits territorials, 1960-2010

Àmbit territorial	1960	1975	1996	2010
Barcelona	1.557.863	1.751.136	1.508.805	1.619.337
Primera corona metropolitana	449.085	1.228.853	1.339.830	1.497.653
Total àrea metropolitana (27 mun.)	2.006.948	2.979.989	2.848.635	3.116.990
Segona corona metropolitana	559.785	1.039.724	1.379.413	1.895.971
Total regió metropolitana	2.566.733	4.019.713	4.228.048	5.012.961
Resta de Catalunya	1.298.497	1.640.680	1.861.992	2.499.420
Total Catalunya	3.865.230	5.660.393	6.090.040	7.512.381

Font: Institut Nacional d'Estadística i Institut d'Estadística de Catalunya: censos i padrons

Les àrees de creixement es van situar, sobretot, en els territoris de l'anomenada segona corona metropolitana, pertanyents a les comarques del Maresme, el Vallès Oriental, el Vallès Occidental i el Garraf. S'ha de fer notar, tanmateix, que en aquests territoris de gran creixement absolut i relatiu, els increments de població no tendiren a concentrar-se en els nuclis més densos i poblats (en aquell rosari de ciutats de tradició industrial a les quals ens hem referit més amunt: Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa...), les quals tingueren, en molts casos, dificultats per mantenir la població i fins i tot van experimentar pèrdues netes. Els que van créixer, en canvi, de manera més accentuada van ser els municipis més petits i, en molts casos, de poblament més dispers. D'aquesta manera, l'impuls descentralitzador, a través del qual els nuclis més densos i poblats de l'espai central metropolità experimentaren severes pèrdues absolutes de població, es veié acompanyat, en bona part de l'àmbit metropolità, per la dispersió de la població i l'activitat sobre el territori.

Figura 2. Evolució urbana de la regió metropolitana de Barcelona

Font: Institut d'Estudis Territorials

Processos en bona mesura similars van tenir lloc, a un altre nivell d'escala, en les àrees urbanes del Camp de Tarragona i de Girona, de tal manera que en el conjunt de Catalunya els municipis de més de 100.000 habitants van passar de tenir el 51,6% de població el 1975 al 45,6% el 1996, mentre que els menors de 20.000 van augmentar el seu pes relatiu en el mateix període del 27,6% al 31,2%. Així, podem afirmar que, si en el període 1960-1975 l'evolució del poblament de Catalunya es caracteritzà sobretot per una tendència concentradora –explicada, en bona mesura, per l'existència de migracions interregionals associades al mercat de treball–, en les dues dècades següents, 1976-1996, la transformació dels assentaments es veié impel·lida per una tendència cap a la descentralització i la dispersió explicada, sobretot, per migracions intrametropolitanes associades al mercat de l'habitatge.

El trànsit entre la primera i la segona fase del procés de metropolitanització fou percebut només de manera tardana i incompleta per les administracions i els professionals. Tant és així que el Pla territorial general de Catalunya, aprovat el 1995, encara plantejava com un dels principals problemes que calia resoldre la concentració de la població a Barcelona i al seu entorn immediat, que en aquella data feia ja dues dècades que perdien població de manera accelerada. Com hem afirmat en d'altres ocasions a vegades sembla que ara pugui estar passant alguna cosa similar i que no compreguem que el procés ha entrat en una

nova etapa: aquella que hem denominat la tercera fase del procés de metropolitanització a Espanya (Nel·lo, 2004 i 2007).

En efecte, si s'observen les dades de la Taula 1, es pot constatar com entre 1996 i 2010 la població de la ciutat de Barcelona tornava a créixer. Així, la ciutat que havia caigut fins als 1.503.884 habitants l'any 2001 (el punt més baix des de 1975) compta de nou amb una població de 1.619.337 persones. Es tracta d'una tendència comuna a les ciutats centrals de les set majors àrees metropolitanes espanyoles i que, a la resta de Catalunya, afecta també, de manera diversa, els municipis centrals del conjunt de les àrees urbanes. Així, les ciutats més grans de l'entorn metropolità que, com hem vist, havien perdut població o havien vist molt limitat el seu creixement en el període anterior, tornen ara a créixer, de la mateixa manera que ho fan Lleida, Tarragona o Girona. En conjunt, la població resident en municipis de més de 100.000 habitants (Barcelona exclosa), que en les dues dècades compreses entre 1975 i 1996 havia augmentat tan sols en 95.517 habitants, ha crescut en 259.647 persones en els quinze anys que van de 1996 a 2010.

Taula 2. Evolució de la població de Catalunya segons la dimensió dels municipis, 1960-2010

Dimensió del municipi	1960	1975	1996	2010
Menys de 2.000 habitants	506.309	413.516	388.762	359.397
Entre 2.000 i 10.000 habitants	711.990	774.798	852.858	1.031.019
Entre 10.001 i 20.000 habitants	235.364	370.550	659.159	802.488
Entre 20.001 i 50.000 habitants	325.182	668.153	756.877	1.251.110
Entre 50.001 i 100.000 habitants	300.557	512.656	658.478	924.282
Entre 100.001 i 500.000 habitants	227.965	1.169.584	1.265.101	1.524.748
Més de 500.000 habitants	1.557.863	1.751.136	1.508.805	1.619.337
Total de Catalunya	3.865.230	5.660.393	6.090.040	7.512.381

Font: Institut Nacional d'Estadística i Institut d'Estadística de Catalunya: censos i padrons

Observant aquesta evolució, hom podria pensar que ens trobem davant d'un impuls de nova centralització, i que una part dels qui deixaren els espais centrals en el període 1975-1996 hi estarien retornant. No sembla, tanmateix, que aquesta sigui la tendència dominant, ni l'explicació principal. En efecte, en primer lloc, les dades de la Taula 2 mostren ben clarament com, tot i el renovat creixement de la ciutat de Barcelona i dels municipis més grans, els augments més importants es continuen registrant en els municipis més petits i, en particular, en las poblacions que compten entre 20.000 i 50.000 habitants. Així, amb el procés de metropolitanització es combinen ara dos trets diversos: per un costat, l'important creixement, en termes absoluts, de la ciutat de Barcelona, de la resta de la primera corona metropolitana i del conjunt de ciutats més grans de 100.000 habitants; i, per un altre, el redoblat augment de la població de la segona corona metropolitana i dels municipis menors de 100.000 habitants, on es concentren els majors creixements absoluts i relatius. Dit d'una

altra manera, les pulsions descentralitzadores coexisteixen ara amb el creixement de l'àrea central de la metròpolis i dels municipis més densos i poblats.

En segon lloc, les dades de la Taula 3 ens ajuden a comprendre les raons d'aquesta combinació de fenòmens. Es tracta de dades que ens permeten observar no només l'evolució del nombre d'habitants sinó també la seva naturalesa. Així, si ens centrem en la ciutat de Barcelona, observem com la població de ciutadania espanyola resident en el municipi ha continuat caient entre 1996 i 2010 de manera notable, fins a quedar reduïda a 1.336.543 persones, sens dubte a causa de la persistència de les migracions intrametropolitanes que tenen com a sentit dominant la sortida de la ciutat cap a l'entorn metropolità. Un altre component ha contribuït, però, no només a compensar les pèrdues sinó fins i tot a invertir la tendència: l'arribada d'importants contingents de població estrangera. Així, aquesta població, que l'any 1996 era molt reduïda (29.059 persones), s'ha decuplicat fins a assolir 282.794 estrangers empadronats el 2010 (el 17,4% de la població de la ciutat). Una situació similar es dóna en els municipis de la primera corona metropolitana, on la població espanyola continua disminuint i la immigrada representa el 17,8% del total. D'aquesta forma, entre 1996 i 2010, els vint-i-set municipis centrals de la regió metropolitana (Barcelona inclosa) han perdut prop de 200.000 residents espanyols i han guanyat gairebé mig milió de residents immigrants. En canvi, en la segona corona la població espanyola augmenta en gairebé 300.000 efectius i supera clarament l'increment de la població immigrant, de manera que la proporció d'estrangers hi assoleix només el 12,4%. Aquesta tendència de la població recentment immigrant a assentar-se en primer lloc en els espais centrals dels àmbits metropolitans és comuna a les set majors àrees metropolitanes espanyoles (Nel-lo, 2004).

Taula 3. Evolució de la població de la regió metropolitana de Barcelona segons nacionalitat, 1960-2010

Àmbit territorial	1996			2010		
	Espanyols	Estrangers	Total	Espanyols	Estrangers	Total
Barcelona	1.479.746	29.059	1.508.805	1.336.543	282.794	1.619.337
Primera corona metropolitana	1.323.433	16.397	1.339.830	1.271.239	226.414	1.497.653
Total àrea metropolitana (27 mun.)	2.803.179	45.456	2.848.635	2.607.782	509.208	3.116.990
Segona corona metropolitana	1.358.111	21.302	1.379.413	1.660.665	235.306	1.895.971
Total regió metropolitana	4.161.290	66.758	4.228.048	4.268.447	744.514	5.012.961

Font: Institut Nacional d'Estadística i Institut d'Estadística de Catalunya: censos i padrons

D'aquesta manera podem concloure que l'evolució del poblament a la regió metropolitana de Barcelona i en el conjunt del territori català ha conegut tres grans fases en el darrer mig segle: una primera, 1959-1975, en què l'evolució del assentament s'explicava principalment per l'existència de les migracions interregionals associades al mercat de treball; una segona, 1975-1996, en què aquesta estava condicionada sobretot per la presència de migracions intrametropolitanes associades al mercat de l'habitatge; i, finalment, una tercera, iniciada el 1996, en la qual concorren migracions intrametropolitanes

associades al mercat de l'habitatge (que afecten en primer lloc la població de nacionalitat espanyola) i migracions internacionals associades al mercat de treball.

3. Oportunitats i problemàtica territorial

L'evolució del procés d'urbanització, amb la seva alternança de períodes dominats per les tendències concentradores i altres de caracteritzats sobretot per la desconcentració i fins i tot la dispersió, ha tingut, com s'ha dit, efectes molt positius per al desenvolupament de l'economia i la societat catalana, així com per al benestar de la població: les desigualtats territorials s'han reduït, es disposa d'una major massa crítica i de capacitat per atraure activitat, els mercats de treball han tendit a unificar-se i els serveis són més accessibles que mai des de la totalitat del territori.

Ara bé, de l'evolució descrita s'han derivat, també, alguns problemes de gran entitat que, si perduren en el temps, podrien arribar a comprometre aquest balanç globalment positiu i a jugar les potencialitats de l'economia i la societat catalana.⁶ Essencialment, tres són les tendències que, des del punt de vista territorial, resulten més preocupants en l'evolució recent de les dinàmiques territorials a Catalunya. Aquestes són: la progressiva dispersió de la urbanització sobre el territori, la creixent especialització funcional dels llocs i els riscos de la segregació social.

La dispersió territorial de la urbanització és un corollari directe dels processos de metropolitanització als quals ens hem referit i ha tingut com a resultat més evident un consum molt accelerat de sòl. Aquest fenomen ha comportat que, en el territori de la regió metropolitana de Barcelona, el sòl efectivament transformat (per urbanització o per infraestructures) passés de 56.000 a 77.000 ha entre 1977 i 2000. Això suposa un creixement del 36%, a raó pràcticament de 900 ha./any, és a dir, de 2,5 ha/dia durant més de dues dècades (Font i Carreras, 2005). Bona part d'aquesta transformació ha estat la conseqüència de la construcció d'urbanitzacions residencials de baixa densitat (Muñoz, 2007 i 2011), de manera que la superfície destinada a aquest tipus d'ús del sòl gairebé doblava l'any 2000 la destinada a usos residencials intensius: 27.000 ha davant de 14.000 en el conjunt de la regió. En les principals àrees urbanes de la resta de Catalunya, així com en els àmbits costaners de la Costa Brava i la Costa Daurada, van tenir lloc desenvolupaments molt similars pel que fa al ritme d'ocupació del sòl i a la dispersió de la urbanització. Bé és veritat que una part important d'aquests desenvolupaments tenen antecedents en projectes anteriors, però el fet és que van consolidar-se durant aquest període.

S'ha argumentat en ocasions que, avui, la baixa densitat no implica necessàriament la desaparició de la "condició urbana", de manera que resulta possible oferir a la població que resideix en aquest tipus d'assentaments una qualitat de serveis i unes condicions de

6. Per a un compendi de les principals conseqüències socials de les dinàmiques d'integració del territori en la regió metropolitana de Barcelona, vegeu Nel-lo (2010) i Subirats (2012).

vida assimilables a les de la urbanització densa (Indovina, 2010). Ara bé, que es disposi de la tecnologia i els recursos per fer-ho no implica pas que la forma urbana resulti innòcua a l'efecte de sostenibilitat, funcionalitat i cohesió social i territorial. Ans al contrari, nombrosos estudis han mostrat les oneroses conseqüències de la dispersió de la urbanització i de l'ocupació rampant de sòl (Camagni et al., 2002; Rueda, 2002; Muñiz et al., 2007): la fragmentació dels espais oberts, l'oclusió de corredors biològics, la impermeabilització de vastes superfícies amb el consegüent augment de l'escorrenia de les aigües superficials, la major exposició als riscos naturals (incendis forestals, erosió del sòl, inundacions), l'increment dels consums d'aigua i energia associats a l'habitatge unifamiliar, l'augment de les necessitats de mobilitat i la dificultat de servir-les amb transport públic, l'increment del cost en la prestació dels serveis, etc.

El segon grup de problemes generat per la manera com s'ha desenvolupat el procés d'urbanització és la creixent especialització funcional dels llocs. En efecte, l'ampliació de les àrees urbanes i la dispersió de població i activitats han comportat, necessàriament, que àmbits molt extensos passin a funcionar com un únic mercat del sòl. En aquest context, els preus de la terra, associats a les qualitats, l'accessibilitat i l'amenitat dels llocs, han acabat produint, com és lògic, que cada territori s'especialitzés en uns usos determinats, en funció de la capacitat de cada activitat de pagar per al sòl ocupat. Es tracta d'una conseqüència fins a cert punt inevitable del procés d'urbanització que tradicionalment s'havia concretat a l'interior de cada localitat. La dinàmica de metropolitanització ha canviat, però, l'escala del fenomen i aquest, exacerbat per les tensions del mercat, per l'absència de planejament supramunicipal adequat i, a vegades, per l'aplicació de caducs principis de *zoning* urbanístic, ha acabat produint una creixent especialització d'àmbits molt amplis en forma d'usos residencials, d'usos productius o d'usos comercials, entre d'altres. Així, alguns municipis acaben concentrant la part substantiva de l'activitat i els llocs de treball, mentre que un altre gran nombre s'especialitza de manera gairebé exclusiva en usos residencials.

Aquesta dinàmica té com a conseqüència directa l'increment de la mobilitat dels ciutadans. Aquests han de satisfer ara sobre un territori més extens les necessitats que abans solien resoldre, mal que bé, a l'interior del propi terme municipal: residir, comprar, treballar, portar la canalla a escola, etc. (Nel-lo et al., 2002; López, 2003). La mostra més evident de l'ús extensiu del territori que se'n deriva és la progressiva disminució de la capacitat dels municipis de contenir la mobilitat que generen, és a dir, allò que tècnicament s'anomena la seva capacitat d'autocontenció. En efecte, si l'any 1990 prop del 65% de la població ocupada resident a la regió metropolitana de Barcelona treballava encara en el propi municipi, el 2006 la proporció era ja inferior al 48%, la qual cosa implica una caiguda de l'autocontenció de gairebé 20 punts percentuals en tot just quinze anys (Nel-lo, 2010a; Oliver-Frauca, 2010)⁷.

L'increment del nombre i la distància dels viatges quotidians ha suposat una reducció del pes relatiu dels desplaçaments a peu sobre el conjunt de la mobilitat: de fet, si a la regió

7. Segons les dades de l'Enquesta sobre hàbits i condicions de vida de la població.

metropolitana de Barcelona l'any 1990 encara el 26,9% de les persones es desplaçaven a peu o en bicicleta per anar a treballar, el 2006 la proporció havia caigut fins al 18,4%. De forma especular, s'ha produït un notable increment absolut i relatiu dels desplaçaments mecanitzats que ha suposat una enorme pressió sobre les infraestructures de la mobilitat terrestre utilitzades pel transport col·lectiu o pel vehicle privat. Ha de tenir-se en compte, a més, que en bona part del territori català, les deficiències de la xarxa de transport col·lectiu, unida a la proliferació d'àrees residencials i d'activitat de baixa densitat, sense connexió amb les trames urbanes preexistents, fan molt difícil de servir aquesta mobilitat amb transport públic. D'aquesta manera, l'ús del vehicle privat en els desplaçaments laborals (i en la resta) ha augmentat de manera substancial: del 43,6% dels desplaçaments laborals el 1990 al 52,7% al 2006 en la regió metropolitana de Barcelona, que, paradoxalment, és l'àrea més ben dotada de transport públic de Catalunya (Nel-lo, 2010a; Oliver-Frauca, 2010). Les conseqüències de l'especialització funcional són, doncs, molt notables: per una part, molts pobles i barris es veuen privats d'activitat durant moltes hores al dia i molts dies a la setmana; per l'altra, l'increment de la mobilitat suposa uns costos socials molt elevats, en consum d'energia, contaminació, sinistralitat, increment de la jornada laboral i salut pública; finalment, aquests costos socials no es distribueixen de forma equitativa entre els ciutadans, sinó que són suportats amb major intensitat per la població amb menor nivell de renda, les dones, els joves i els vells.

Del procés d'urbanització emergeix, per últim, un tercer gran repte: la segregació social. En efecte, es corre el risc que l'especialització funcional a la qual acabem de referir-nos es combini amb una creixent especialització social, fruit de la segregació dels grups socials sobre l'espai. En un mercat immobiliari caracteritzat pel predomini abassegador de la propietat, en el qual els preus de l'habitatge nou s'incrementaren fins a més d'un 300% entre 1996 i 2007 i les polítiques d'habitatge protegit han estat tradicionalment dèbils o poc efectives, sectors molt importats de la població coneixen dificultats notables per accedir a l'habitatge (Donat, 2010). Així, les àrees urbanes corren el risc de dividir-se en barris molt homogenis socialment, amb la peculiaritat que la integració territorial fa que el procés operi ara no només entre els barris d'una mateixa ciutat sinó entre municipis sencers de les àrees metropolitanes. Es produeix d'aquesta manera la paradoxa que bona part dels municipis on es concentren les majors demandes socials solen ser també els que disposen d'una menor base econòmica i fiscal per proveir-les. Els efectes de la segregació incideixen, doncs, de manera directa sobre la capacitat d'oferir uns serveis i un entorn urbà de qualitat a la població, al mateix temps que afavoreixen la reproducció separada dels grups socials (a través, en particular, del sistema escolar). D'aquesta manera, la segregació urbana incrementa el risc que els factors territorials esdevinguin una barrera afegida a la igualtat d'oportunitats entre els ciutadans. La situació de crisi econòmica, ben palesa a partir de l'any 2008, ha vingut a agreujar encara més aquests riscos i les seves conseqüències.

4. Els principis orientadors de les polítiques territorials

Segons aquesta diagnosi, exposada aquí només a partir dels trets principals, el territori català disposa, a inicis del segle XXI, de grans potencialitats derivades de la seva posició, la seva diversitat, la seva estructura urbana i la seva capacitat de govern, però que, al mateix temps, ha de fer front a reptes importants. Reptes associats a les dinàmiques de dispersió de la urbanització, especialització funcional i segregació social que, si perduessin en el temps, farien de l'espai català una realitat cada vegada insostenible des del punt de vista ambiental, ineficient des del punt de vista funcional i insolidària des del punt de vista social.

Per tal de fer front a aquests desafiaments era necessària una renovació profunda de les bases i els instruments utilitzats des del retorn de la democràcia a Catalunya per tal de gestionar el territori. En particular, calia replantejar la capacitat d'intervenció dels poders públics i el nivell d'escala dels instruments que s'havien anat emprant al llarg del temps. L'oportunitat d'emprendre aquesta tasca es va presentar el desembre de 2003, quan, com és sabut, es va produir la formació d'una nova majoria en el Parlament de Catalunya després de vint-i-tres anys ininterromputs de caràcter nacionalista i conservador. La conformació d'aquesta nova majoria va permetre l'inici de dues legislatures de governs progressistes, presidits successivament per Pasqual Maragall (en el període 2003-2006) i per José Montilla (en la legislatura 2006-2010), que es van cloure la tardor de 2010 quan, per raons que transcendeixen de molt la política territorial, les noves eleccions al Parlament de Catalunya comportaren la victòria d'Artur Mas i el retorn de Convergència i Unió al Govern de la Generalitat.⁸

Durant aquests set anys, agitats i decisius en la història recent de Catalunya, el Departament de Política Territorial i Obres Públiques va estar dirigit, de manera ininterrompuda per Joaquim Nadal, qui, sota la presidència de Pasqual Maragall, fou també portaveu del govern i, per un breu període, entre maig i desembre de 2006, conseller de Presidència. Nadal, historiador de professió, que havia estat durant més de dues dècades (1979-2002) alcalde de la ciutat de Girona,⁹ va organitzar l'estructura del Departament sobre la base de dues secretaries sectorials: la Secretaria per a la Mobilitat i la Secretaria per a la Planificació Territorial. D'aquesta

8. No s'ha fet, encara, un balanç complet de la significació del septenni de governs progressistes –Partit del Socialistes de Catalunya-Ciutadans pel Canvi, Iniciativa per Catalunya-Verds i Esquerra Republicana de Catalunya– a la Generalitat de Catalunya. Per a sengles aproximacions a l'estudi de la primera de les dues legislatures, vegeu Vallès (2008) i Mercader (2008).

9. Resulta molt destacable la presència de polítics procedents de les administracions locals en els governs presidits per Pasqual Maragall i José Montilla entre 2003 i 2010: de les vint-i-cinc persones que van ser membres dels executius de Maragall, vint havien exercit càrrecs electes en ajuntaments i sis, a més del president mateix, havien estat alcaldes de diverses poblacions. Així mateix, deu dels quinze membres dels executius de Montilla havien estat càrrecs electes locals i quatre, a més del president, havien exercit com a alcaldes. Aquesta és, sens dubte, una mostra clara i un factor explicatiu de la connexió entre les polítiques territorials aplicades a escala catalana entre 2003 i 2010 amb el laboratori d'idees i experiències de l'urbanisme municipal des del retorn de la democràcia (sobre aquest darrer tema, vegeu Ferrer i Sabaté, 1999, i Ferrer, 2005).

darrera dependria el Programa de Planejament Territorial i la Direcció General d'Urbanisme, la d'Arquitectura i Paisatge, així com la d'Actuacions Estratègiques i Política de Sòl¹⁰.

En aquest conjuntura, el programa del Govern de la Generalitat partia d'una decidida voluntat d'intervenció pública per tal d'aprofitar les oportunitats i fer front als reptes de la gestió del territori. Així, l'Acord per un govern catalanista i d'esquerra, rubricat el 14 de desembre de 2003 al Saló del Tinell de Barcelona,¹¹ ja contenia un conjunt de precisions en matèria territorial i ambiental que suposaven un compromís de canvi clar respecte a les polítiques desenvolupades a Catalunya des de 1980, així com dels plantejaments propugnats en aquest àmbit pels governs del Partit Popular en el conjunt d'Espanya des de 1996. D'aquesta manera, s'enunciava la voluntat de dotar-se, en el termini més breu possible, del planejament territorial que permetés coordinar i orientar el planejament urbanístic municipal, d'impulsar un conjunt de polítiques en el camp de l'habitatge, la rehabilitació urbana i la gestió ambiental, i així mateix es propugnaven algunes mesures cautelars en aquests camps. D'aquesta manera, davant les afirmacions, molt en boga en la segona meitat dels anys noranta i els primers anys del nou segle, segons les quals calia una desregulació superior en els àmbits de l'ordenació del territori, del sòl i de l'habitatge,¹² el nou govern proclamava la voluntat d'un major compromís col·lectiu i d'una major intervenció pública per endreçar, orientar i, quan fos necessari, contradir les dinàmiques territorials en curs.

Aquests plantejaments inicials van ser posteriorment concretats i desenvolupats en una compareixença parlamentària del conseller de Política Territorial, el gener de 2004, així com a través de la redacció i publicació del conjunt de criteris que haurien d'informar l'actuació del programa de planejament territorial.¹³ Les previsions van ser actualitzades i renovades a l'inici de la legislatura 2006-2010, a través d'un nou pacte de govern i una nova compareixença parlamentària.¹⁴ Convé resumir, encara que sigui de forma succinta, els principis i el model

10. En aquest període la Secretaria per a la Mobilitat va ser ocupada pel biòleg Manel Nadal, mentre el Programa de Planejament Territorial, la Direcció General d'Urbanisme, la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge i la Direcció General d'Actuacions Estratègiques i Política de Sòl varen ser dirigides, respectivament, pels arquitectes Juli Esteban, Joan Llorc (fins 2007), Pere Solà (a partir de 2007), Joan Ganyet i Joan Llorc (a partir de 2007). La Secretaria per a la Planificació Territorial va ser dirigida entre 2003 i 2010 per Oriol Nel·lo.

11. Vegeu *Acord per a un govern catalanista i d'esquerres a la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 14 de desembre 2003 (mimeo). Els temes relatius a l'ordenació del territori figuren a l'apartat quart de l'acord: "Una nova política territorial i ambiental", (p. 58-76).

12. Com es deu recordar, la polèmica sobre aquest tema fou especialment intensa arran de la discussió i aprovació de la *Ley 6/1998, sobre el régimen de suelo y valoraciones*, impulsada pel govern espanyol presidit per José María Aznar, així com del *Real Decreto-Ley 4/2000, de 23 de junio, de Medidas Urgentes de Liberalización en el Sector Inmobiliario y Transportes*.

13. Vegeu la transcripció de la compareixença parlamentària a Nadal (2004), així com l'opuscle *Planejament Territorial. Criteris*, publicat pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques, a Secretaria per a la Planificació Territorial 2006. Sobre els objectius i les realitzacions de la política territorial trobareu així mateix una anàlisi del conjunt de la política territorial catalana en el període 2003-2010 a Nel·lo (2012).

14. Vegeu el *Document programàtic. Entesa Nacional pel Progrés*, Barcelona, 21 de novembre 2006 (mimeo),

d'urbanització que es deriva d'aquests documents programàtics, ja que constitueixen els postulats orientadors del conjunt de les polítiques territorials aplicades en aquest període.

El programa adoptat pel Govern com a guia de la seva actuació propugnava avançar cap a una ordenació del territori caracteritzada, en primer lloc, per “la compacitat, la complexitat i el caràcter integrat dels assentaments, principal garantia de la preservació del sòl no urbanitzable i del paisatge”.¹⁵ Així, com concretaven els *Criteris* publicats posteriorment (Secretaria per a la Planificació Territorial, 2006), enfront de la dispersió de la urbanització sobre el territori, es postula la virtut dels creixements en contigüitat, de la densitat enraonadament elevada, de la distinció clara entre l'espai construït i l'espai obert, de la preservació del paisatge. És a dir, enfront de la dispersió, compacitat. I enfront de les dinàmiques d'especialització funcional dels llocs que comporta una banalització del paisatge, l'exacerbació de la mobilitat i la degradació de l'espai públic, es reivindica el valor de la barreja d'usos, de la riquesa de la vida urbana, de la mixtura, de l'espai públic com a dret i com a àgora. Enfront de l'especialització, complexitat. I, finalment, enfront dels riscos de la segregació social, enfront de la separació dels ciutadans en el territori en funció de la seva capacitat d'accedir al mercat de l'habitatge, enfront dels perills que per al benestar dels sectors més desfavorits suposa la formació de guetos, s'afirma que els pobles i ciutats de Catalunya han de ser espais de convivència i de redistribució social. Enfront de la segregació, cohesió. Compacitat física, complexitat funcional i cohesió social constitueixen, doncs, els tres pilars, els tres mots d'ordre, del model d'urbanització que es propugna. Ara bé, aquest plantejament no implica, de cap manera, ni una renúncia als beneficis del procés de metropolitanització, ni una negativa a assumir l'herència de la dispersió ja existent. Vegem-ho.

La diagnòsi de partida feia evident que, en les darreres dècades, el procés de metropolitanització en l'entorn de les àrees urbanes de Barcelona, Tarragona, Girona i, en menor mesura, Lleida, havia comportat una major integració territorial, amb la consegüent millora de l'accessibilitat general als serveis i l'expansió dels àmbits del mercat de treball. Ara bé, aquests avenços en l'eficiència econòmica i l'equitat territorial havien anat acompanyats pels fenòmens de dispersió, especialització i segregació als quals ens hem referit. Doncs bé, segons el plantejament adoptat, la lluita contra aquests efectes perversos no hauria d'implicar, de cap manera, la renúncia a aquells beneficis. Així, davant els qui de forma reaccionària o quimèrica voldrien negar o revertir el procés de metropolitanització (tot centralitzant de nou usos i població a la ciutat central o tractant de construir “comunitats” urbanes o comarcals, presumptivament autònomes o autosuficients) se subratllava que aquests intents no podrien acabar més que en nous episodis de segregació i exclusió. Així, per contra, el model

sense pagar). Els aspectes territorials figuren en l'apartat “Ordenació del territori, infraestructures i mobilitat”. Vegeu també la compareixença parlamentària de Joaquim Nadal i els seus materials annexos a Nadal (2007). Sobre l'orientació de les polítiques territorials en el període 2003-2010 resulten així mateix il·lustratius els volums Nadal (2008 y 2010) que reuneixen els pròlegs de totes les publicacions institucionals produïdes pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques en aquest període.

15. *Acord per a un Govern catalanista i d'esquerres a la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, desembre 2003 (p. 64).

d'urbanització propugnat assumeix i exalta la integració del territori; lluny de negar, doncs, el procés de metropolitanització es proposa impulsar-lo, però no a partir de la irradiació d'un sol focus o de la dispersió, sinó articulant-lo sobre la xarxa de ciutats. S'ha tractat, doncs, d'impulsar una ordenació del territori català basada en una xarxa articulada de ciutats i pobles enraonadament densos, rics de funcions diverses i de convivència cívica. Amb això, s'aspira a organitzar Catalunya sobre la base d'una xarxa d'espais urbans d'alta qualitat: com una ciutat feta per ciutats, com una ciutat de ciutats, com s'ha dit alguna vegada (Nel·lo, 2001).¹⁶

Ara bé, per tal que la implementació d'aquestes polítiques resultés un èxit, la reivindicació del fet metropolità havia d'anar acompanyada, a més, per l'assumpció plena de la realitat territorial existent. Com s'acaba d'explicar, la dispersió territorial de la urbanització és un fenomen que es va iniciar a gran escala, a Catalunya, fa més de tres dècades. A imatge del que ha passat en altres regions europees, aquest procés ha transformat de manera radical l'estructura dels assentaments, la superfície de sòl ocupada i la distribució espacial dels usos. Hauria resultat, doncs, absurd dissenyar ara polítiques territorial concebudes només per la ciutat formal i actuar com si la resta de la realitat territorial –les urbanitzacions de segona residència, els polígons industrials aïllats, els grans centres comercials sobre la xarxa arterial metropolitana, les àrees turístiques del litoral, la dispersió residencial– no existís. Al contrari, com es pot constatar en la diagnosi i les propostes de les actuacions impulsades, les polítiques han partit d'un reconeixement explícit de la realitat territorial en el seu conjunt. Ara bé, lluny d'assumir-la de manera acrítica o fatalista, han tractat de modificar-ne els trets negatius i condicionar-ne l'evolució futura per tal d'assegurar el major benestar col·lectiu.

5. Els nous instruments per a la gestió i l'ordenació del territori

L'avenç cap a aquest ús més endreçat, equitatiu i culte del territori requeria dotar l'administració pública dels instruments adequats, tant pel que fa al planejament com a la normativa i a l'actuació administrativa. Aquests instruments havien de ser relativament innovadors, ja que nous eren, en bona mesura, els reptes als quals havien d'enfrontar-se i nous els plantejaments polítics que es volien aplicar. A més del requeriment fonamental de disposar de la voluntat política de donar-los vida, bastir aquest conjunt d'instruments requeria fer front a problemes administratius i disciplinaris de, com a mínim, set ordres diversos:

a) La necessitat de *conjuguar un conjunt d'instruments i mesures administratives de tipus molt divers*: de caràcter legislatiu, de planejament territorial, de planejament urbanístic, de gestió i de finançament.

b) El repte de *trençar barreres disciplinàries i compartiments estancs* entre àmbits professionals molt consolidats: per un costat, l'urbanisme, el paisatgisme i la gestió

16. El model és, fins a cert punt, coincident amb el que, amb efectes pràctics desgraciadament escassos, ha propugnat la Unió Europea en alguns dels seus documents de planificació territorial estratègica.

del medi ambient; i, per l'altre, l'enginyeria, la construcció de les infraestructures i la gestió del transport.

c) El repte de *dissenyar instruments de planejament i gestió dels quals no es tenia gaire experiència prèvia*, ni de caràcter disciplinar, ni polític o administratiu.

d) La capacitat d'*aconseguir unificar la voluntat de tots els àmbits del govern* en un context en el qual les tensions entre les visions sectorials existents a qualsevol administració es podrien exacerbar per l'existència de diverses forces polítiques a l'interior del govern.

e) L'habilitat de *crear mecanismes de cooperació interadministrativa* sense els quals les polítiques territorials que conjuguen diversos nivells d'escala territorial no podrien, de cap manera, tenir èxit.

f) El requeriment d'*arribar a acords amb els actors territorials i socials* a través d'un procés democràtic i participatiu, sense els quals la perdurabilitat dels instruments i les polítiques propugnades es posarien inevitablement en risc.

g) Finalment, el compromís d'*avaluar els resultats obtinguts*, fer-los públics i, si fos el cas, rectificar l'abast i l'orientació de les polítiques.

Com dèiem, l'afany de dotar-se d'aquests nous instruments per a la gestió del territori s'ha concretat en dues direccions: per un costat, l'adopció d'un conjunt de mesures legislatives que han permès reorientar les polítiques territorials i emprendre'n de noves; per l'altre, l'elaboració d'un seguit d'instruments de planejament supramunicipal de gran abast. Seguidament passem a enumerar quins han estat aquests nous instruments i a assenyalar que la seva concepció i l'aplicació que se n'ha volgut fer es relacionen entre si, de manera que cada iniciativa està unida, de manera indissociable, a totes les altres¹⁷.

5.1. Les polítiques territorials: urbanisme, rehabilitació urbana, paisatge, gestió de la baixa densitat i informació geogràfica

Pel que fa a les polítiques territorials, les iniciatives empreses poden agrupar-se en cinc àmbits que tenen a veure tant amb la producció de nova ciutat (urbanisme), com amb la rehabilitació de la ciutat existent (barris), amb la gestió del sòl no urbanitzable i paisatge (urbanisme i paisatge), amb la gestió d'aquells àmbits que havent iniciat el seu procés d'urbanització no han esdevingut ciutat (urbanitzacions), i, finalment, amb el coneixement del territori (informació geogràfica). El disseny, l'aprovació i l'aplicació d'aquestes polítiques ha comportat una renovació profunda dels instruments que

17. La bibliografia existent sobre cadascun d'aquests termes és molt àmplia i el seu detall excediria de molt els límits d'aquest capítol. Donarem doncs només referència dels textos normatius, les principals publicacions institucionals i altres treballs on ens hem referit més extensament a cadascun dels termes enunciats. Podem trobar un repertori complet de les fonts existents a Nel-lo (2012).

l'administració i la societat catalana tenien per gestionar el territori. Recordem els trets principals de la manera com això s'ha concretat en cada un d'aquests cinc àmbits.

Urbanisme. En aquest camp, les modificacions normatives s'han concretat en la Llei 10/2004, de 24 de desembre, de modificació de la Llei 2/2002, d'urbanisme, per al foment de l'habitatge assequible, la sostenibilitat territorial i l'autonomia local,¹⁸ el Decret llei 1/2007, de 16 de octubre, de mesures urgents en matèria d'urbanisme¹⁹ i la Llei 26/2009, de 23 de desembre, de mesures fiscals, financeres i administratives,²⁰ les quals donaren lloc a l'elaboració i aprovació d'un reglament²¹ i dos textos refosos²². Els objectius principals d'aquestes modificacions legislatives i de les actuacions en el camp de l'urbanisme que les antecediren i se'n derivaren foren: la protecció del sòl no urbanitzable i l'increment de les garanties ambientals; la provisió de sòl per a habitatge assequible; la simplificació i la transparència administrativa; així com la seguretat jurídica dels ciutadans. L'aprovació i aplicació de la nova normativa urbanística, així com l'impuls del planejament territorial han potenciat una profunda renovació del planejament urbanístic municipal (entre 2004 i 2010 es concediren 697 ajuts per a la redacció de planejament urbanístic, de manera que més de la meitat dels municipis de Catalunya es van beneficiar d'aquesta mesura). Aquesta renovació ha estat essencial per tal de traslladar a la normativa urbanística municipal les prescripcions i les directrius emanades dels plans directors urbanístics i dels plans territorials aprovats pel Govern de la Generalitat. L'esforç de modernització del planejament urbanístic també ha permès dotar els municipis que no disposaven de cap figura de planejament general de les Normes urbanístiques per als municipis sense planejament, que es poden aplicar fins a 143 localitats, les quals representen prop del 20% de la superfície de Catalunya.²³

Rehabilitació urbana. El principal instrument adoptat en aquest camp és la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, viles i àrees urbanes que requereixen atenció especial.²⁴ Preparada des de l'oposició, la llei fou una de les primeres que es van aprovar durant el septenni de governs progressistes i la que ha permès impulsar el que segurament constitueix l'esforç unitari de rehabilitació més ambiciós emprès mai a Catalunya. Per mitjà de set convocatòries anuals, el desenvolupament de la Llei 2/2004 ha permès emprendre operacions de rehabilitació integral a 141 barris d'arreu de Catalunya, amb una població superior al milió d'habitants (un 13% del total) i una inversió total compromesa de 1.330 MEUR aportats a parts aproximadament iguals per la Generalitat i els ajuntaments.²⁵ Els

18. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 4291, 30 de desembre 2004.

19. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 4990, 18 de octubre 2007.

20. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 5537, 31 de desembre 2009.

21. Decret 305/2006, de 18 de juliol, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei d'urbanisme, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 4682, 24 de juliol 2006.

22. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 4436, 28 de juliol 2005 i 5 d'agost 2010.

23. Sobre els objectius i la concreció de les modificacions de la normativa urbanística i la renovació del planejament municipal, vegeu Nel·lo (2007 i 2010b). Sobre els municipis sense pla, vegeu Serra, dir. (2010).

24. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 10 de juny 2004.

25. Podeu trobar un balanç de l'aplicació de la Llei de barris al volum col·lectiu, Nel·lo, dir. (2009).

comitès d'avaluació i seguiment de cada un dels barris acollits als beneficis de la Llei de barris i de la Xarxa de Barris amb Projectes, que ha aplegat tots els municipis i tècnics implicats, han estat instruments complementaris essencials per a l'aplicació de la Llei.

Gestió del paisatge. Al costat de les mesures de regulació i gestió dels usos del sòl derivades de la normativa urbanística, del planejament territorial i de les polítiques urbanes, s'han creat, per primera vegada, instruments de gestió que tenen per objectiu la preservació dels valors del paisatge sobre la totalitat del territori de Catalunya. La norma que ha donat empara a aquesta política ha estat la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge,²⁶ arran de la qual s'han elaborat els catàlegs del paisatge de cada un dels set àmbits de planejament de Catalunya, quatre dels quals han quedat definitivament aprovats. Els catàlegs, encomanats a l'Observatori del Paisatge, creat fins i tot abans de l'aprovació de la Llei, han permès introduir les Directrius o Normes del paisatge en els plans territorials. Així mateix, a l'empara de la Llei s'ha creat el Fons per a la gestió del paisatge (del qual s'han organitzat convocatòries anuals que han permès inversions en aquest camp properes als 60 MEUR), s'ha consolidat la figura de l'Estudi d'impacte i integració paisatgística i els informes corresponents (dels quals s'han emès més de 3.500 unitats), s'han impulsat les cartes del paisatge, i també s'han emprès polítiques de difusió i sensibilització en matèria paisatgística.²⁷

Urbanitzacions. Com es deia més amunt, la voluntat d'impulsar un model d'urbanització caracteritzat per la compacitat, la complexitat i la cohesió dels assentaments no suposava, de cap manera, un oblit de les àrees d'urbanització disperses ja existents. Entre aquestes, les que concentren una problemàtica més notable són, sens dubte, les urbanitzacions residencials de baixa densitat nascudes en els anys seixanta i setanta, en molts casos de manera il·legal, sense serveis urbanístics bàsics i que a dia d'avui han esdevingut residència principal per a molts dels que hi viuen. Per intervenir en aquest camp es va dissenyar un instrument específic, la Llei 3/2009, de 10 de març, de regularització i millora de les urbanitzacions amb dèficits urbanístics,²⁸ que preveu, també per primera vegada, un programa articulat d'intervenció en aquests espais, a través d'ajuts i crèdits als ajuntaments

Podeu veure, així mateix, Nel·lo (2010 i 2011a) Les polítiques de rehabilitació urbana, concebudes essencialment com un instrument de lluita contra les causes i els efectes de la segregació urbana, tenen una connexió directa amb els instruments urbanístics de promoció de sòl per a habitatge assequible i amb els instruments específics adoptats durant aquest període en el camp de l'habitatge, entre els quals destaquen el Pacte nacional per l'habitatge (octubre 2007) i la Llei 18/2007, de 27 de desembre, del dret a l'habitatge (DOGC, 9 de gener 2008).

26. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 4407, 16 de juny 2005.

27. Sobre la política de paisatge a Catalunya d'ençà de l'aprovació de la Llei 8/2005, podeu veure Busquets i Cortina, ed. (2008) i el volum col·lectiu Nel·lo, dir. (2010a). L'aprovació i aplicació d'aquesta política té múltiples connexions amb els nous instruments en matèria ambiental adoptats en aquest període, entre els quals destaquen la Llei 6/2009, de 28 d'abril, d'avaluació ambiental de plans i programes (DOGC, 7 de maig 2009).

28. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 19 de març 2009. Ens hem referit a la concepció, contingut i aplicació d'aquesta llei a Nel·lo (2011b)

i als propietaris de parcel·les. L'aplicació de la Llei entre els anys 2009 i 2010 ha permès iniciar actuacions a gairebé cent urbanitzacions.

Informació geogràfica. Finalment, s'han renovat també de manera profunda els instruments que l'administració i la societat catalana tenien per conèixer el territori i les dinàmiques que l'afecten. La base d'aquestes modificacions són dues lleis aprovades de manera simultània: Llei 16/2005, de 27 de desembre, de la informació geogràfica i de l'Institut Cartogràfic de Catalunya,²⁹ i la Llei 19/2005, de 27 de desembre, de l'Institut Geològic de Catalunya.³⁰ La primera, que parteix de l'experiència i les realitzacions de l'Institut Cartogràfic de Catalunya d'ençà dels anys vuitanta, ha permès organitzar sobre noves bases la producció, oficialització i accés a la cartografia elaborada per les institucions públiques catalanes. D'aquesta manera, s'ha creat el Registre Cartogràfic, la Comissió Cartogràfica de Catalunya i el Pla cartogràfic de Catalunya, i s'ha consolidat i potenciat alhora la Infraestructura de Dades Espacials de Catalunya. Amb la segona llei es va crear l'Institut Geològic de Catalunya, un instrument cabdal per al coneixement i la gestió del territori català, incloses les qüestions relatives als riscos naturals i al canvi climàtic. L'IGC, que inicià la tasca l'any 2006, ha emprès la publicació de sis sèries de cartografia geològica (Geotreballs) que complementen les sèries topogràfiques i temàtiques de l'ICC ja consolidades. Cal fer esment, per acabar, que en el camp de la informació geogràfica s'han creat, així mateix, instruments específics en l'àmbit urbanístic i territorial, entre els quals destaquen el Registre del Planejament Urbanístic de Catalunya (2007) i el Mapa urbanístic de Catalunya (2010), ambdós d'accés lliure a través de la xarxa.³¹

5.2. El planejament supramunicipal: plans directores urbanístics i plans territorials

Al costat dels instruments necessaris per desenvolupar les polítiques territorials que es volien dur a terme, el Govern de la Generalitat adoptà també un seguit d'instruments innovadors en el camp del planejament supramunicipal. Aquest era un dels principals temes pendents, tant des del punt de vista jurídic –l'obligació d'elaborar els plans territorials parcials ja estava prevista des de feia més de vint anys, a la Llei 23/1983, de política territorial– com pràctic, ja que s'havia produït la paradoxa que en un territori, com s'ha vist, creixentment integrat, els instruments de planejament seguien sent bàsicament d'àmbit municipal i, per tant, en molts aspectes ineficients. Per fer front a aquest repte es crearen instruments corresponents a dos nivells d'escala: per un costat, els plans directores urbanístics i, per l'altre, els plans territorials, elaborats, uns i altres, en estreta relació amb

29. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 3 de gener 2006.

30. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 3 de gener 2006.

31. Vegeu, respectivament, el Registre del Planejament Urbanístic i el Mapa Urbanístic de Catalunya a <http://ptop.gencat.cat/rpuportal/inici/ca/index.html> i a <http://ptop.gencat.cat/muc-visor/AppJava/home.do>.

els instruments del planejament sectorial³² en matèria d'infraestructures i amb els de gestió territorial que s'acaben d'esmentar.

Plans directors urbanístics. Es va considerar que per tal de fer front al repte del planejament supramunicipal calien no només instruments de planejament territorial, sinó també plans d'una escala intermèdia entre aquests i el planejament municipal, plans que a més poguessin incidir directament en qüestions de naturalesa urbanística. Així, s'utilitzà la figura dels plans directors urbanístics, que ja existia en la normativa urbanística però que havia estat molt escassament utilitzada, per tirar endavant un total de prop de quaranta plans de caire supramunicipal, relatius a temàtiques i territoris molt diversos: sistema costaner, àrees urbanes mitjanes, espais d'especial interès natural o patrimonial, comarques de muntanya, traçats d'infraestructures i àrees residencials estratègiques. Per la unitat de criteri que els informa, per la seva concentració temporal i per les innovacions metodològiques que inclouen, s'ha pogut afirmar que, des del punt de vista disciplinar i administratiu, aquests instruments representen, amb els seus encerts i les seves limitacions, una nova generació de plans urbanístics supramunicipals, que, per la seva amplitud, no té antecedents a Catalunya (Nel-lo, 2006).

Plans territorials. Pel que fa als instruments de planejament territorial, el gener de 2004, quan tot just havia transcorregut un mes des que es va produir l'alternança política a Catalunya, es creà el Programa de Planejament Territorial. El Programa, adscrit a la Secretaria per a la Planificació Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, fou constituït amb l'objecte de "formular, revisar i modificar, si fos el cas, els plans territorials", elaborats en compliment de la Llei de política territorial i dels propòsits del Govern.³³ El Programa es va dotar ràpidament de criteris, metodologia i escenaris socioeconòmics per tal de donar coherència a la confecció dels plans territorials³⁴ (Esteban, 2006) i el govern va aprovar un procediment de tramitació destinat a facilitar la seva concertació a l'interior de la mateixa administració de la Generalitat, amb les administracions locals i amb els agents socials de cadascun del territoris concernits.³⁵ Així, entre l'estiu de 2006 i la tardor de 2010,

32. Resulta particularment rellevant, a parer nostre, que en el mateix període que s'han elaborat els plans territorials i urbanístics s'hagin tramitat i aprovat, per part del mateix Departament de Política Territorial i Obres Públiques, els plans d'infraestructures de mobilitat: Pla d'infraestructures del transport de mobilitat terrestre: xarxa ferroviària, viària i logística 2006-2026; Pla de Port, 2007-2015; i Pla d'aeròdroms i heliports de Catalunya, 2009-2015. Així mateix, es va tancar el Pacte nacional per a les infraestructures. L'elaboració concurrent d'aquests instruments de planificació ha donat com a resultat un exercici, respecte del qual seria difícil trobar antecedents a Catalunya, d'interacció entre la planificació territorial i sectorial.

33. Vegeu l'acord de la Comissió Tècnica de la Funció Pública de la Generalitat de 28 de gener de 2004 pel qual es crea el Programa de Planejament Territorial. Per a sengles visions de conjunt del seus plantejaments i del seu desenvolupament podeu veure Esteban (2006) i Nel-lo (2010d).

34. Vegeu els *Criteris del Programa*, ja citats.

35. Vegeu el Decret 142/2005, de 12 de juliol, d'aprovació del Reglament pel qual es regula el procediment d'elaboració, tramitació i aprovació dels plans territorials parcials (*Diari Oficial de la Generalitat*, 22 de juliol 2005). Per una interessant discussió sobre els avantatges i dificultats d'aplicació del mètode del Programa i

Figura 3. Plans Directors Urbanístics aprovats o en elaboració 2004-2010

Font: Secretaria per a la Planificació Territorial. DPTOP (2010)

en tot just quatre anys es va poder dur a terme l'aprovació dels plans corresponents de totes i cada una de les set àrees que componen el territori català, inclòs el Pla territorial metropolità de Barcelona, que havia estat objecte, com és sabut, durant més de mig segle, d'intents frustrats. Per facilitar l'aplicació de les directrius dels plans territorials en el planejament urbanístic es dissenyaren, així mateix, diversos instruments, entre els quals destaca l'Informe urbanístic i territorial preceptiu per a tot el planejament urbanístic tramitat, creat l'any 2009 amb l'objecte d'assegurar-ne la coherència amb la normativa urbanística i el planejament territorial vigent.

d'aquest procediment de tramitació vegeu Baulies (2010). Respecte del procediment específic d'elaboració i tramitació del Pla Territorial metropolità, vegeu Nel-lo (2011c).

Figura 4. Plans territorials parcials a Catalunya. Àmbits

Font: Secretaria per a la Planificació Territorial. DPTOP (2010)

Taula 4. Plans territorials parcials a Catalunya. Àmbits i data d'entrada en vigor

Pla territorial	Estat	Publicació
Alt Pirineu i Aran	Aprovació definitiva	07.09.2006
Ponent (Terres de Lleida)	Aprovació definitiva	05.10.2007
Comarques Centrals	Aprovació definitiva	22.10.2008
Camp de Tarragona	Aprovació definitiva	03.02.2010
Metropolità de Barcelona	Aprovació definitiva	12.05.2010
Terres de l'Ebre	Aprovació definitiva	19.08.2010
Comarques Gironines	Aprovació definitiva	15.10.2010

Font: Secretaria per a la Planificació Territorial. DPTOP (2010)

Aquests són els principals instruments adoptats i desenvolupats en el període 2003-2010 per aprofitar les potencialitats i fer front als reptes ambientals, funcionals i socials que les dinàmiques territorials plantegen a Catalunya.

Referències bibliogràfiques

- BAULIES, Xavier (2010). "Entrevista a Juli Esteban: el com-s'ha-fet dels plans territorials de Catalunya". *Butlletí d'Innovació i Recerca*, 2, novembre 2010 (www.20gencat.cat/portal/site/ptop).
- BOHIGAS, Oriol (1985). *Reconstrucció de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.
- BORJA, Jordi (2009). *Luces y sombras del urbanismo en Barcelona*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- BURNS, Malcolm (2008). *The (re)positioning of the Spanish metropolitan system within the European urban system (1986-2006)*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya (tesi doctoral).
- BUSQUETS, Jaume; CORTINA, Albert (2008). *Gestión del paisaje. Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel.
- BUSQUETS, Joan (1992). *Barcelona: evolución urbanística de una ciudad compacta*. Madrid: MAPFRE.
- CABRÉ, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Proa.
- CAMAGNI, Roberto; GIBELLI, Maria Cristina; RIGAMONTI, Paolo (2002). *I costi collettivi della città dispersa*. Florència: Alinea.
- CAPEL, Horacio (2005). *El modelo Barcelona: un análisis crítico*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- DELGADO, Manuel (2007). *La ciudad mentirosa: fraude y miseria del "modelo Barcelona"*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- DONAT, Carles (2010). "L'habitatge a la regió metropolitana de Barcelona, 1995-2006". *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 51, 44-60.
- ESTEBAN, Juli (2006). "El Programa de Planejament Territorial: continguts i mètode". *Espais*, 52, 14-24.
- FERRER, Amador. "El urbanismo municipal en España". *Papers. Regió metropolitana de Barcelona*, 43, 124.
- FERRER, Amador; SABATÉ Joaquim. "L'urbanisme municipal a Catalunya". *Papers. Regió metropolitana de Barcelona*, 32, 143.
- FONT, Antonio (2007). "Región urbana de Barcelona. De la ciudad compacta a los territorios metropolitanos", a INDOVINA, Francesco (ed.). *La ciudad de baja densidad. Lógicas, gestión y contención*. Barcelona: Diputació de Barcelona. 27-49.
- FONT, Antonio; CARRERAS, Josep Maria, (dir.) (2005). *Transformacions urbanitzadores. Àrea metropolitana i regió urbana de Barcelona*. Barcelona: Àrea Metropolitana de Barcelona.
- GARCIA ESPUCHE, Albert (1998). *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Madrid: Alianza Editorial.
- INDOVINA, Francesco (ed.) (1999). *Barcelona: un nuevo ordine territoriale*. Milà: Franco Angeli.
- INDOVINA, Francesco (2010). "Dispersao da Urbanizaçao no Território. Perspectiva e deafios". *Cidades. Comunidades e Territorios*, 20-21, 15-25.

- LÓPEZ, Joan (2003). “La mobilitat de les persones a la regió metropolitana de Barcelona”. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 38, 11-27.
- MARSHALL, Tim (ed.) (2004). *Transforming Barcelona*. Londres - Nova York: Routledge.
- MERCADER, Jordi (2008). *Mil dies amb PM: crònica viscuda de la presidència de Pasqual Maragall*. Barcelona: la Magrana.
- MUÑOZ, Ivan; CALATAYUD, Daniel; GARCIA, Miguel Ángel (2007). “Sprawl. Causas y consecuencias de la dispersión urbana”, a INDOVINA, Francesco (ed.). *La ciudad de baja densidad. Lógicas, gestión y contención*. Barcelona: Diputació de Barcelona. 307-347.
- MUÑOZ, Francesc (2007). “La producción residencial de baja densidad en la provincia de Barcelona”, a INDOVINA, Francesco (ed.). *La ciudad de baja densidad: Lógicas, gestión y contención*. Barcelona: Diputació de Barcelona. 51-83.
- MUÑOZ, Francesc (2011). “De la urbanització dispersa a la ciutat de baixa densitat: un repte ignorat”. Barcelona: Diputació de Barcelona. Col·lecció “Estudis.
- NADAL, Joaquim (2004). “Sessió informativa del conseller de Política Territorial i Obres Públiques per informar de les línies d’actuació del seu Departament (Parlament de Catalunya, 26 de gener de 2004)”, a NADAL, Joaquim (2006). *Discursos i conferències, 2003-2006*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. 19-54.
- NADAL, Joaquim (2007). *Compareixença del Conseller de PTOp davant la Comissió de Política Territorial del Parlament de Catalunya*. Barcelona: Departament de la Presidència.
- NADAL, Joaquim (2008). *Escrit a l’aigua: L’escuma dels dies. Escrits des del Govern*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- NADAL, Joaquim (2010). *Inscrit a la pedra i a la memòria. Escrits des del Govern, 2008-2010*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- NEL-LO, Oriol; LÓPEZ, Joan; PIQUÉ, Joan Miquel (2002). “Las redes emergentes de articulación del territorio en la región metropolitana de Barcelona”, a SUBIRATS, Joan (coord.). *Redes, territorios y gobierno*, Barcelona: Diputació de Barcelona. 201-222.
- NEL-LO, Oriol (2001). *Ciutat de ciutats. Reflexions sobre el procés d’urbanització a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- NEL-LO, Oriol (2002). “Las áreas metropolitanas», a GÓMEZ, Josefina i GIL, Alberto. *Geografía de España*. Barcelona: Ariel.
- NEL-LO, Oriol (2004). “¿Cambio de siglo, cambio de ciclo? Las grandes ciudades españolas en el umbral del siglo XXI”. *Ciudad y territorio. Estudios territoriales*, XXXVI, (141-142), 523-542.
- NEL-LO, Oriol (2005). “La Nuova Politica Territoriale della Catalogna”. *Archivio di Studi Urbani e Regionali*, 83, 39-70.
- NEL-LO, Oriol (2006). “Els plans directors urbanístics de Catalunya. Una nova generació de plans”. *Espais*, 52, 3-11.
- NEL-LO, Oriol (2007a). “La nueva política territorial de Cataluña (2003-2006)”, a Romero, Joan i Farinós, Joaquín (ed.). *Territorialidad y buen gobierno para el desarrollo sostenible. Nuevos principios y nuevas políticas en el espacio europeo*. València: Universitat de València. 191-236.

- NEL-LO, Oriol (2007b). "La tercera fase de metropolitización en España", a RULLÁN, Onofre (ed.). *Los procesos urbanos postfordistas*. Mallorca: Asociación de Geógrafos Españoles.
- NEL-LO, Oriol, (dir.) (2009). *La Llei de barris. Una aposta col·lectiva per la cohesió social*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- NEL-LO, Oriol (2010a). "Les dinàmiques territorials a la regió metropolitana de Barcelona (1986-2006) Hipòtesis interpretatives". *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona. Territori, estratègies, planejament*, 52, 16-27.
- NEL-LO, Oriol (2010b). "La renovació del planejament urbanístic i els municipis sense pla", a SERRA, Agustí (dir.). *Normes de planejament urbanístic per als municipis sense planejament a Catalunya*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- NEL-LO, Oriol (2010c). "The Challenges of Urban Renewal. Ten lessons from the Catalan Experience". *Anàlisi social*, XLV, 197, 685-715.
- NEL-LO, Oriol (2010d). "El planeamiento territorial en Cataluña". *Cuadernos Geográficos*, 47 (2), 131-167.
- NEL-LO, Oriol (2011a). "The Five Challenges of Urban Renewal. The Catalan Experience". *Urban Research and Practice*, IV, 3, 308-325.
- NEL-LO, Oriol (2011b). "Estrategias para la contención y gestión de las urbanizaciones de baja densidad en Cataluña". *Ciudad y territorio. Estudios territoriales*, 167.
- NEL-LO, Oriol (2011c). "La ordenación de las dinámicas metropolitanas. El Plan Territorial Metropolitano de Barcelona». *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, XV (362).
- NEL-LO, Oriol (2012). *Ordenar el territorio. La experiencia de Barcelona i Catalunya*. València: Tirant lo Blanch.
- NEL-LO, Oriol, (dir.) (2010a). *La política de paisatge a Catalunya*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- NEL-LO, Oriol, (dir.) (2010b). *Plan territorial metropolitano de Barcelona: síntesis*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- OLIVER-FRAUCA, Laia (2010). "La mobilitat i el transport". *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 51, 62-84.
- RUEDA, Salvador (2002). "Els costos ambientals dels models urbans dispersos". *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 36, 73-104.
- SECRETARIA PER A LA PLANIFICACIÓ TERRITORIAL (2006). *Planejament Territorial. Criteris*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- SERRA, Josep et al. (2002). "Grandes aglomeraciones metropolitanas europeas". *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 37, 7-161.
- SMITH, Laurence C. (2010). *The New North. The World in 2050*. Londres: Profile Books.
- TRILLA, Carme (2002). *Preu de l'habitatge i segregació social de l'espai a l'àmbit metropolità de Barcelona*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona.
- VALLÈS, Josep Maria (2008). *Una agenda imperfecta. amb Maragall i el projecte de canvi*. Barcelona: Edicions 62.
- VILA, Pau (1937). *La fesomia geogràfica de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.